

A „másik ember” fölfedezése a tudományban

Dr. Deme Tamás PhD – PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM

1946-ban született Budapesten. Tanulmányait a Pécsi Tanárképző Főiskolán, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, majd a párizsi Sorbonne Társadalomtudományi Intézetében folytatta. 2003-ban szerzett neveléstudományi doktorátust. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karának docense. Pedagógiai, művelődéseméleti, kulturális tárgyakat tanít. Korábbi munkahelyek: Pécsi Tudományegyetem (1996-2003), Országos Közoktatási Intézet (1990-1996), Művelődéskutató Intézet (1973-1990).

Karácsony Sándor társaslélektani, társas-filozófiai és logikai rendszerében lefoglalt kifejezés, tudományos terminus „a másik ember”. Ez a fogalom a szerző szinte valamennyi művében előfordul, társaslélektani rendszerének egyik alapeleme. Karácsonynak kifejezetten ezt a fogalmat kibontó elemzése („A másik ember megszületése a tudományban”) 1947-ben, utolsó megjelent kötetében, A magyar béké-ben szerepelt. Ám e tanulmánya leginkább a Magyar nyelvtan gondolatmenetéhez illeszkedik legjobban – ahogy ezt találóan említi Kövendi Dénes a „Magyar nyelvtan társaslélektani alapon” című könyv most újra kiadott kötetében. A nyelv lényegében, viszonyaiban, használatában találta meg Karácsony a példát, amely szemléletesen mutatja meg a „másik ember” szerepét életünkben, társadalmunkban, nyelvben és nevelésben.

Nézzük, Karácsony saját maga mit mond erről a fogalomról. Érdeemes megfigyelni, miként egészítik ki egymást a lélektani és a filozófiai definíciók, egészen addig, míg a szerző rámutat, hogy a másik ember felfedezése tulajdonképpen az előfeltétele minden nevelésnek.

„Az ember sohasem önálló egyéniség, hanem mindig partner. A többi ember, legalább még egy másik ember partnere.”

„A nyelvhez nem elég egy ember, legalább kettőre van szükségünk, hogy nyelvről beszélhessünk, az egyik ember beszél, a másik hallgatja. Azért beszél az egyik ember, hogy megértesse magát a másik emberrel, és ez a nyelv.”

„Az ember társas lény, s autonómiájának struktúrája társas lény voltától is függően, ahhoz is viszonyulva alakul olyan-ná, amilyen.

„Az egyéniség autonóm, de vannak olyan megnyilvánulási formái, amelyek csak egy másik, szintén autonóm egyéniséggel közösen, kölcsönösen, egymásban, egymással és egymásra nézve nyilvánulhatnak meg.”

„(A nevelésben) elengedhetetlen előfeltétel számunkra a ’másik ember’”

„A társaslelki életérzés akkor egészséges, ha mi mind a ketten: én, az egyik ember és te, a másik ember függetlenek vagyunk egymásra nézve.”

Magyar indoklás szerint csak egymás mellé rendelt egyik és másik ember al-

kothat társadalmat, mert csak mellérendelésben vagyok képes elviselni a másik embert, s a másik ember is csak mellérendelésben cselekedhetik úgy, hogy cselekedete egyáltalán elviselhető.”

„Az egyén nem csinálhat nyelvet. Másik emberre, sőt (...) a többi emberre, tehát úgyszólván az egész emberiségre van rászorulva, hogy nyelvet teremthessen magának (...) A másik ember megértése is a kollektívumé”

A társadalmi nevelésről írt művében (Ocsúdó magyarság) már egyetemes érvényűvé növeli a másik ember elvét. Olyannyira alapvetőnek tartja ennek a tételezését, hogy meglétéből, vagy hiányából következtet arra is, tud-e az illető személy adni, szeretni – szóval: felnőttként élni.

- „Az egyén akkorra ért meg, akkorra nem gyerek, kölyök, vagy ifjú többé, mikor felfedezte és életébe szerves elemként iktatta be a „másik ember”-t. Mikor tehát már odaadni, szolgáltni, áldozni és szeretni tud.”

- „Közösségre vonatkoztatva sincs minden egyébképpen. A közösségnek is érnie kell,

hogy a másik emberre nézve tudjon élni. A mi közösségünkben mostanában tudatosul a másik ember (...) A mi közösségünk pedig az emberiség euramerikai krisztianus magyar közössége.”

- „Az a kollektívum, amely éppen mi vagyunk, ott vált felnőtté, ott hagyta abba a gyerekeskedést, kölykösködést, és legénykedést, ahol rádöbrent, hogy a másik ember minden_vonatkozásban teljes jogú és az egyik emberrel egyenjogú „társ”, tehát nem lehet sem birtokba venni, sem elhanyagolni.”

Karácsony határozottan leszögezi: a XIX. század, az individualizmus százada – kultúrájával, szemléletével is – lezárult,

nemcsak naptárilag. A Magyar nyelvtan könyve nevelélméleti Előszavában éles határvonalat húz a gondolkodás tegnapi és mai feladatai előtt: „Tegnapunk analízált, a logikum érdekelte, az egyéniség felszabadításának problémája állott figyelme előterében, a matériát kellett meghatározni, az okság és törvényszerűség módszerével dolgozott. (...) a ma a szintézis feladata előtt áll, a pszichologikum érdekl, a közösség felszabadításának problémája áll figyelme előterében, a pneumát kell meghatározni és módszerében teleologikus”. E tudományos jövendülésben minden állítás lényegi, de számunkra most „a másik ember” hangsúlyozása a fontos, amely benne rejlik a közösség felszabadításának feladatában.

1. KI A MÁSIK EMBER?

Kicsoda az a „másik”? Mikor, miért is van rá szükségünk? A kérdés legmélyebb, legjobb megfogalmazását valószínűleg a művészetben, a társas érzelm viszonyai-ban találjuk, József Attilának a híres versmondata egyetemes jelentésű, akár lélektanban, pedagógiában, vagy társadalompolitikában olvassuk mottóként: „HIÁBA FÜRDEDED ÖNMAGADBAN, CSAK MÁSBAN MOSHATOD MEG ARCONDAT”. Ez a józsefattilai költői felismerés (Karácsonytól tudjuk, hogy a művészetek, érzékenységük révén általában korábban jelzik a problémát – N. Hartmann szavával a „nem tudott tudását”), József Attila szép szimbolikus állítása a lélektan tudománya által tökéletesen igazolt tény. Erről a „csak másban”-ról van szó. Beszédünk nyilván nem elsősorban költői formában fejezi ki a valóságot. Ám hétköznapi kommunikációnk különös formáiban, a találos kérdésekben, anekdotákban ugyancsak előtűnik a kép a „másik emberről”.

Legtöbbször a különbözőség hozza elő, rácsodálkozunk.

a/ Egy ember megy az utcán, láthatóan egyedül, s magában hangosan beszél. Mi ez? Ideg- vagy elmebeteg? Auditív módon tanuló diák? Válasz: csak mobil „head-set” révén telefonáló lény, aki az individuális látszat dacára „interperszonális kommunikációt” végez., magyarul: társas magányában mobilon fecseg.

b/ Egy páciens fekszik a pszichológia törtérijából ismert analitikus pamlagon, mellette nagyon komoly, szakállas úr jegyzetel. Kérdés: Hányan vesznek részt az analízisben? Válasz: A pszichológus és az adott időpillanatban jelenlévő hölgy jelenidejű személye mellett jelenvalónak kell számítani (a lélektan és a filozófia feltételezése szerint) a páciens korábbi egó-ját, vagy „self”-jét. Egyidejűség, szinkronitás. Egy emberben több?

c/ Valaki, otthona „kis kamrájában” magányosan, félhangosan beszél, szinte suttog. Szemeivel mintha valaki másra is nézne, mintha ahhoz beszélne. Mi ez? Hallucinálás? Beteg révedés vagy önkívületi állapot? Válasz: semmi rendkívüli, csak valaki imádkozik. A „nem látható valósághoz” szól. Erről a „Másikról”, Akihez beszél, bizonyosan egyet tudhatunk: személy. Egy másik személy. Lehet Teremtőnek, Jézusnak, vagy akár Jahvénak, Allahnak nevezni - kinek-kinek hite szerint. Az egyistenhívő válások mindegyike ugyanahhoz a (nem látható) személyhez fordul.

Mindhárom példában megtévesztő a látszat. Első látásra csak egyvalakit észlelünk, de alapos megfigyelés után rájövünk, hogy jelen van „a másik”. A kapcsolatot által jelenvalóvá lesz a mobil-partner

is, a lélektani beszélgetésben a megélt személy benső (korábbi) énje, az imádkozásban pedig - transzcendens személyként - maga az Isten, aki „minden mindenben”. A hétköznapi szintjén maradván, a derű percében, akár viccekben is felfedezhetjük a másik ember gondolatunkban bujkáló jelenlétét. Miként Karinth Frigyes paradoxonjaiban. Íme:

- „A diktatúra és a demokrácia között az a különbség, hogy a diktatúrában az egyik ember legyőzi, megalázza és kizsákmányolja a másikat. A demokráciában a másik ember teszi ugyanezt az egyikkel.

- Ha egyedül vagyok egy szobában, akkor ember vagyok. Ha bejön egy nő, akkor férfi lettem. És annyira vagyok férfi, amennyire a nő az, aki bejött a szobába.

- Álomban két macska voltam és játszottam egymással...”

Életünk mindennapjaiban mindenhol megtapasztalható tehát a másik ember. A tréfák, játékok lehetetlenségeitől egészen megrendültségünk lelki élményéig észlelhetjük a másik ember hatásának jeleit. Az áhítatban már nemcsak valamely ismert másik ember, hanem a jelenlévő transzcendens „ismeretlen” jelzi jelenlétét. Az emberlét ontológiai lényegére mutatnak Jézus mondatai: „Ahol ketten vagy hárman összejönnek az én nevemben, ott vagyok közöttük” (Mt, 18,15-20), „Nélkülem semmit sem tehettek” (János ev. 15.5.)

Amikor a „másik ember-problematika” alapjait keressük, beláthatjuk: viszonyszemlélettel van dolgunk. A kérdés, hogy – Ki a másik ember? – voltaképpen értelmetlen. A válasz: mindenki. A csecsemőnek a szülei, s méhen belüli korszakában az anyja. Az anyának a gyermeke, öröklött és szerzett rokonai, mindazok, akik körülveszik. A munkát végzőnek munkatársa,

szerelmesnek párja, barátnak a barátja, nevelőnek növendéke s fordítva. Pozitív kiégszítések és negatív ellenpontok feszült-ségeikkel egész életünkben jelenvalók.

A „Magyar nyelvtan” művében Kará-csony az „Én” és a „Te” viszonyaival leírja a teljes közösségi nyelvhasználatot. Tegyük hozzá – a közösségi relációkban jelen van a többi személy is (az ő, a mi, a ti és az ők). Egy történet, beszámoló elmondása köz-ben leírjuk, hogy az elbeszélő „én”-jéhez hogyan viszonyultál Te, a hallgató, meg ő, avagy „azok”.

Témánk szerint érdemes megfigyelnünk, hogy a tudományban hol és merre voltak/vannak azok a felfedezések, amelyek ennek a szemléletnek az előzményei, illetve mai alkalmazói. Megismerésük hozzásegít a probléma feltárásához, mélyebb megértéséhez.

A „másik ember” gondolatát akár az „embertárs”, a „társaslény” és a felebarát fogalmáig is kiterjeszthetnénk. Megjegyzendő, hogy az embertárs és a felebarát csak pozitív fogalmak, s értékeikkel nem tudják megjeleníteni a negatívumra, értéktelenre is rámutató „másik ember” probléma megértésének gondjait. (Ennek széles körű értelmezése pedig fontos, mind a gyógyítás, mind a kriminológia, vagy az etika területén.)

A „felebarát” fogalmát az európai kultúra a Bibliából ismeri. A lexikonok a következőket tartják fontosnak e fogalom bemutatásánál: „Felebarát (lat. proximus, 'legközelebbi'), embertárs: a másik ember.

1. Az Ószövetségben ugyanabba a kötelekbe (nemzetségbe, törzsbe) v. ugyan-azon közösségbe tartozó személy (pl. honfitárs, katonatárs); elsősorban azonban Izraelnek, az Istennel való szövetség révén együvé tartozó népnek a tagja. Az ilyen értelemben vett felebarát szeretete

vallási szempontból még akkor is kötelező volt, ha az illető személyes ellenségnek számított (Lev 19,13-18; Péld 3,27; Sir 7,32-36). A felebaráttal kapcsolatos magatartást a szövetségi törvény határozta meg (Kiv 20,13-17; Lev 19,9-18; MTörv 15,24). A felebarát elleni súlyos vétségek ezért a szöv. megszegésének minősültek (Kiv 22,21; Iz 10,1; Jer 5,26-29; Ez 18,12; Ám 2,6; Mik 3,2; Mal 13,5; Zsolt 82). A nem Izrael népéből valók közül csak azokat illette meg a felebarát név, akik hosszabb ideig ott éltek az országban (Kiv 22,20; Lev 19,34; MTörv 10,19). Békeidőben velük a kölcsönös jóakaraton és az igazságosságon alapult a kapcsolattartás, mely a vendégszeretet és szerződés (szövetség) révén barátsággá is fejlődhetett. - A zsidóságban a felebarát fogalma a törvényhez hű zsidókra és a prozelitákra, Kumránban csak a közösség tagjaira korlátozódott. A hellénista zsidók ugyanakkor minden embert felebarátnak tekintettek.

2. Az Újszövetségben Jézus a felebaráti szeretetet összekapcsolja az istenszeretettel (Mk 12,31), s ebben az értelemben fejt ki a felebarátra vonatkozó ósz-i törv-t (Róm 13,8; Gal 5,14; Jak 2,8). Tanítása szerint (Lk 10,30-37) felebarát mindenki, aki segítségre szorul, akivel a mindennapok összehozzák az embert: a családtag, a munkatárs, az útitárs stb., minden helyzetben és állapotban a 'legközelebbi' személy (vö. a lat. proximus jelentésével). A ker-ek, az Egyh. tagjai elsősorban a ker. testvériség alapján felebarátai egymásnak (Jn 13,34; Róm 12,9; Gal 6,1; Jak 2,15; Jn 2,10).

Felebaráti szeretet (lat. amor proximi): az ember iránti szeretet pusztán az ember-volt okán (felebarát). - Isten az ember teremtésekor a felebaráti szeretetet a termé-

szettörvénnyel beleírta az emberbe, ezért a felebaráti szeretet keresztény erkölcsiség alapkövetelménye (vö. GS 29). Forrása és alapja Istennek és Jézusnak minden megkülönböztetés nélküli szeretete az ember iránt (Mk 10,44; Lk 6,36; 22,26; Róm 15,2; Ef 5,1). Mértéke az ember helyes és igaz önszeretete: „szeresd embertársadat, mint önmagadat” (vö. Lev 19,18; Mt 19,19; Mk 12,31; Lk 10,27). - Valójában minden, a másik ember iránti magatartást szabályozó törv. valamilyen formában a felebaráti szeretetet szorgalmazza, mint az emberi együttélés alapkövetelményét. - Az ÓSz-ben a felebaráti szeretet foglalatja a tízparancsolat 4-10. parancsolata. A felebaráti szeretet e törv-ét teljesíti be Jézus, amikor az övéi közé tartozás föltételével és jelével teszi: „Új parancsot adok nektek, hogy szeressétek egymást! Amint én szerettelek benneteket, úgy szeressétek ti is egymást! Arról tudják meg majd rólatok, hogy a tanítványaim vagytok, hogy szeretettel vagytok egymás iránt.” (Jn 13,34) A ker. felebaráti szeretet sajátossága és újdonsága a Krisztushoz tartozás, az együttléti Isten szeretetében. Minden más humanitástól vagy emberiségtől épp abban különbözik ez a szeretet, hogy 1) a Krisztusban megmutatózó Isten szeretetére és a másik emberben jelenvaló istenképmásra irányul, s 2) Jézus parancsa szerint kiterjed az ellenségre is (vö. Mt 5,43-48; 6,14; 18,33; Mk 11,25; Lk 6,27.35; 1Jn 4,20; 5,1; ApCsel 7,58; 1Kor 4,12; 1Tesz 5,15; 1Pt 3,9; vö. Róm 5,10; Róm 12,20; Kol 1,21). Amint Isten szeretetét sem a meglévő értékek váltják ki, hanem szeretete támaszt értékeket (az ósz-i kiválasztott népet nem értékei miatt szerette, hanem e népben is szeretete hívta létre az értékeket), úgy a felebaráti szeretet sem lehet személyválogató, s különösen az ellenségben kell

legyőznie jóval a rosszat. Az emberi tökéletesség és a világ átalakításának új törve ezért a szeretet, a felebaráti szeretet (GS 28). - Az ÚSz világosan megmutatja, hogy a felebaráti szeretetnek tettekben, a felebarát szolgálatában kell megvalósulnia (Mt 20,26-28; 25,34.41; Jn 13,13-17). Istenszeretet nincs a másik emberért végzett imádságban és munkában megnyilvánuló felebaráti szeretet nélkül (vö. VS 14). A felebaráti szeretet gyakorlása ezért mindennapi lelkiismeretvizsgálatot, megtérést és újrakezdést kíván, de ezzel együtt kipróbálttá teszi az emberben az erényeket. A felebaráti szeretet főleg az okosság, igazságosság, a békeszeretet és béketűrés megszerzésében segít; együttérzésre és szolidaritásra nevel, melyre talán soha nem volt akkora szükség, mint napjainkban (vö. SD 28). A II. Vat. Zsin. szavaival: „Nem könyöröghetünk Istenhez, mindnyájunk Atyjához mindaddig, amíg Isten képmására teremtett emberektől megtagadjuk a testvéries magatartást... Minden erkölcsi alapot nélkülöz tehát az olyan elmélet v. gyakorlat, amely az emberi méltóság és a belőle fakadó jogok tekintetében különbséget tesz ember és ember, népfaj között. Ennélfogva az Egyház Krisztus szellemétől idegennek tekinti és kárhóztatja az emberek bármiféle megkülönböztetését vagy bántalmazását faj, szín, társad. helyzet vagy vallás miatt” (NA 5). A felebarát szenvedése iránti közömbösség nagy kísértése mögött ma, a tömegtájékoztató eszközök információ-zuhatagában nemegyszer a tehetetlenség nyomasztó érzése húzódik meg. A mindenkiben fölmerülő kérdés: „Ki az én felebaráti szeretetem?” - a választ az irgalmas szamaritanus példabeszéde (Lk 10,25-38) abban a szükséglet szenvedő emberben adja meg, akivel az adott pillanatban épp találkozunk, aki

mellettünk van: Isten nem vár többet, csak amennyit meg tudunk tenni. A gyógyszer a közömbösség ellen a kicsiben való hűség (elsősorban a munkahelyen, a családban, a szorosabb környezetben meglátni a segítségére szorulókat), valamint a bizalom Isten iránt, aki a szűkebb környezetünk felé megélt szeretetünket mások javára is gyümölcsöztetni tudja a kegyelem természetfölötti eszközeivel. (www.gyakorikerdes.hu). A „felebarát” mellett a „társaslény” fogalma is felmerül a megértést segítő szinonimák közt.

A társaslény fogalmát alkalmazó gondolkodásról Miklóssy Endre kiváló könyvében „A másik ember keresése”-ben szól, s Karácsony elvei alapján egyszerűen, frappánsan jellemzi az egyéni és a társas lélektan viszonyát: „A társaslélektan alapvetése az, hogy a kollektívum határozza meg az individuumot, és nem fordítva. Nagyjából erre épül a kultúranropológia, a weberianus szociológia.”

Miklóssy Endre a közismert zoltármondat elemzésénél a személy fontosságát emeli ki: Van Valaki, aki személy, és ezért meg lehet szólítani. „Tebenned bízunk elejétől fogva, Uram, téged tartottunk hajlékunknak”.

- Aki őt megszólítja, az nem valamiféle elbitangolt jószág a végtelen tér sötétjében, hanem a tagja egy akolnak.
- Kicsi, elkerített hely ez az ismeretlen és mérhetetlen Univerzumban – de van egy Pásztor.
- Réges-régen elpusztított volna mindaz, ami fölött nincsen hatalmunk. És ha mégsem pusztított el, akkor Valaki elejétől fogva vigyáz reánk.” (Miklóssy: A másik ember keresése)

Mi következik ebből? Nyilvánvaló az, hogy az autonóm én/ego/self – is élő létező, de zárt autonómiájában csak szűk

vegetálásra képes. Emberi életet élni csak a személyek közötti Én-Te viszonyban, a környezethez viszonyuló életben lehet, s ezt a Te-nek nevezhető másik én-t (vagy nem-én-t) hol önmagán kívül, hol önmagán belül fedezi fel az életet-világot megismerő, felfedező, én-tudattal és világ-tudattal élő emberszemély.

Karácsony Sándor társaslelki szemlélete visszaterel minket az ahhoz az alapállításhoz: az ember = társaslény. Életünket viszonyainkban ismerhetjük meg. Az ember viszonyaiban él. A társaslény-embert az antik görögök zoon politikonnak nevezték. A latinban a „homo socius” kifejezés máig termő szóbokrot hajtott, a társtól, társaságotól a társadalomig és a társadalomtudományokig ívelően. A Karácsony által megfogalmazott „valami – valamihez képest” észjárás alapmondata a „másik ember” megismerése terén így lenne módosítható: „Valaki – valakihez (másik személyhez) képest. Van a világ, történik az élet. Az ember, aki amúgy jól elvan a maga sérthetetlen autonómiájában (Dr. Kopp Mária elemzésében a mai magyar társadalom jellegzetesen individuális) – csak valamihez/valakihez való viszonyai-ban ismerhető meg.

Az ember mint társaslény kétségkívül viszonyul társaihoz, de nem mindig pozitív módon. Az evangéliumban Jézus szemléletesen írja le azon farizeusokat, akik önnön okosságukkal voltak eltelve (magas idézettségi index-szel), színleg nagyokat imádkoztak, azaz látványos üdvösségi médiakampányt menedzseltek. De magukban nézve félreismerhetjük jellemüket, ha nem figyelünk az özvegyekkel-nem-törődő, a szenvedők-hátára-mind-több-terhet-rakó magatartásukra. Számukra a másik ember társaslényként is csak emberszabású eszköz volt. Az ego - mindennek előtt. A

(lenézett) szamaritánus kereskedőnek viszont nem önmaga volt fontos, hanem a másik ember, akit minden figyelmével el látott, gondozott, gyógyított. Ez is zoon politikon, vagy homo socius.

Az „embertárs” fogalma kívánczik még a „másik embert” körüljáró gondolatainkhoz.

E témához jelentős filozófiai és teológiai muníciót adott a XX. század elején Karl Barth s főleg Martin Buber, akiknek az Ember és Embertárs, illetve az „Én és Te” című könyvük meghatározó módon egészítette ki a problémakört, s a fogalom tisztázó feldolgozását.

Buber nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az „én” nem is létezik, csak a „te” által. Vagyis a másik ember léte és hozzá való kapcsolódásunk tesz minket emberi létezővé. Idézzük szavait: „A teremtmények meg-megrebbenek átellenben velünk, de átjutni hozzánk képtelenek, s ha kimondjuk nekik: Te, szavunk a nyelv küszöbénél elakad.” „Te- t nem észlelünk, és mégis érezzük, hogy szólnak hozzánk”.

„A viszony - kölcsönösség”.

„Amíg a Te ege feszül fölöttem, az ok-ság viharai a sarkamban meglapulnak, s a végzet örvénye megdermed. Az embert, akinek azt mondom: Te, nem tapasztalom. De viszonyban állok veled, a szent alapszóban. Csak amikor megint kilépek belőle, akkor tapasztalom őt megint.” „A Te kegyelem által találkozik velem. De én lépek közvetlen kapcsolatba veled”. „A szeretet nem tapad az Én-re, a szeretet Én és Te között van”.

- „A csecsemő (...) már az első, az eredeti viszonytörténetben természetes, mintegy alakká válás előtti módon mondja ki az Én-Te alapszót, tehát még mielőtt magára mint Én-re ráismert volna; ezzel szemben az Én-Az alapszó egyáltalán

csak e felismerés által, az Én leválása által válik lehetővé.”

- „A zsidó mítoszról azt tanuljuk, hogy az anyaméhben az ember tudja a mindenséget, a születéssel pedig elfelejti.”
- „(A születéssel együtt) az emberfia haladékat kap, hogy a világgal való természeti összekapcsolódást, melyet most elveszít, beválthassa szellemi összekapcsolódásra viszonyra.” - „A sóvárgás tárgya a szellemmé szökkenő lény összekapcsoltsága azzal, akinek igaz módon mondja: Te.”
- „A világ nem Isten-játék, hanem Istensors. Hogy van a világ, van az ember, van az emberi személy, vagy te és vagyok én, ennek isteni értelme van”
- „A szellem nem az Én-ben van, hanem Én és Te között. Nem olyan, mint a vér, mely benned kering, hanem mint a levegő, melyben lélegzel. Az ember a szellemben él, ha képes válaszolni a neki rendelt Te-nek. Képes rá, ha egész lényével belép a viszonyba. Csak viszonyt teremtő ereje által képes az ember a szellemben élni”. Buber egyik állítása, hogy az ember két alapszót képes kimondani: az egyik az Én Az, a másik az Én Te. Az embernek nyitottnak kell lennie minden „másik”-ra. Csak aki az Én-Te alapszót képes kimondani - írja Buber - az nevezhető embernek. Aki csak Az-zal él, nem ember. Az Én-Te tapasztalásában az ember a másik lényére csodálkozik rá. Az abszolút viszony az, amikor az ember Istent szólítja Te-nek. „Aki a világot benne szemléli, az ő jelenlétében él”.

2. A MÁSIK EMBER FÖLFEDEZÉSE A TUDOMÁNYBAN

Karácsony az Ocsúdó magyarság egyik fejezetében (beszéd az alcím: A magyar

nevelés európai és magyar aktuális problémája: a másik ember) külön is elemzi a társas szemlélet hatását a tudományra. Ezt írja: „A másik ember magát a tudományos gondolkodást is módosította”.

Ez könnyen belátható. A XX. század problémái arról is szólnak, hogy a fejlett civilizációk rádöbbentek: mindennek mindenhez köze van. Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesésese összefüggött az autonómia-törekvésekkel, nacionalizmusokkal, a birodalmak versenyével és antagonizmusaival, a napi hírközlés és hadtápszállítás felgyorsulásával, a világpolitika gazdasági, társadalmi, morális válságával. Egy más példával élve: egyes rovarfajok eltűnése meg összefügg a modern növényvédőszeres terjesztésével, bizonyos madarak pusztulásával, a tápláléklánc veszélyes megszakadásával, ami visszahat a megtermelhető élelmiszerekre. Az árvíz oka nemcsak a sok eső, hanem az erdők letarolása, a hegyek eróziója, a záportározók beépítése. Az ember nem független a környezetétől. Ebben a kölcsönös függésben, interdependenciában a válságok okait felderítő, megoldásokat kidolgozó tudomány szerepe fölértékelődött. S ez a tudomány már nemcsak a „dolgokat” nézi önmagában, hanem viszonyaiban vizsgálja, értékeli az életet. Az egyik ember kultúráját a másik emberre, másik kultúrára való hatásában is lehet mérni. Azaz viszonyokban. A relációk értékelése szintézisekben, összefoglalókban teszi érthetővé a világ változásait. A cél a megértés, ezt szolgálja a tudomány. Karácsony így ír erről: -„A tudománynak ez az egyetlen kritériuma: megéri-e a másik ember. Ha megéri, tudomány, ha nem érti, nem tudomány. A megértésnek pedig egyetlen kritériuma: a megvalósulás. Annyit értett meg a másik ember az egyik ember tudományából,

amennyi megvalósul”. Szerzőnk – miként neveléstudományi életművének egészében – nemcsak a lélektani szinten elemzi a valóságot, hanem a logikában, filozófiában is végigviszi a másik-ember-szemlélet érvényességének bizonyítását. Ezt látjuk a társas logikáról való okfejtésében is: „A ’másik ember’ (...) módosította magát a tudományos gondolkodást – pszichologice. Hozzátehetjük, logice is módosította”.

Ez – Karácsonynak a Magyar észjárásból ismert fogalmi szerint – annyit tesz, hogy a társas logika kategóriái objektív, primitív (azaz nagyvonalú), mellérendelésen alapulnak. Ez az észjárás a transzcendensre is figyel, nem akar mindent megmagyarázni, így a megmagyarázhatatlanság evidenciájára tör. S nem siet. A tudomány aktívuma végtelenül rövid („nem az évtizedekig tartó kotlás eredménye, hanem pillanatok alatt született, intuitív”). Rendkívül fontos az a következtetés, amelyet a neveléstudomány számára Karácsony leszűr az alá-föl- és mellérendelés tanulságából. Az a régi rendszer, ahol mindig az egyik ember tud, a másiknak meg csak az a dolga, hogy ezt begyreszedje, az a tegnapi világ. Az alá-fölérendeléses rendszer mára már használhatatlan. „Alárendeléses tételben szerepelnek így mester és tanítvány. A transzcendens „másik ember”-tételben mellérendeléses. Csudálatos valaki ez a ’másik ember’, a minduntalan újrafogalmazandó tudomány lehetőségei minden pillanatban kezébe nyomják a marsallbotot, hogy a másik emberből egyik emberré válhassék.”

S itt, ezen a ponton kitágul a logikáról szóló érvelés – eléri a filozófia egyetemességét.

Karácsony a magyar kultúra sajátosságával ismét utal ázsiai észjárásunkra és transzcendens világlátásunkra. Nem csak ösztönöz identitásunk vállalására,

hanem mintegy megelőlegezi velünk tudományos felfedezéseinek átértékelését, érvényességének kitágítását. (Élete végén újrafogalmazva korábbi állítását, leírta, hogy amit addig magyar észjárásnak gondolt – rájött, hogy az egyetemes). A kétféle gondolkodás tényéből le kell vonnunk a tanulságot: „Jelenleg is szüksége van Európának arra, ami belőlünk következik (...). Hiszen egész Európa lázasan keresi és türelmetlenül igényli a „másik embert”

Feltehető a kérdés, hogy mióta foglalkozik a tudomány a másik ember problematikájával.

Elfogadjuk (sok történésszel vitatkozva) Karácsonynak azt a figyelmeztetését, miszerint „az emberiség is fejlődik, akárcsak az egyén.” Az emberi kultúra „felnőttkorának” jellemzője szerzőnk szerint a másik ember felfedezése is, de ezen szemlélet alkalmazását kizárólag a legújabb kori, XX. századi szellemi megújulás idejére teszi. Azaz kizárja, hogy „előidőkből” szerepelhet bárki a másik ember problematikájában. Szarkasztikus humorral megálapítja, hogy „Mátyás király például nem pipázott, nem feketekávézott, még pedig nem mértékletességéből, nem is világtól elmaradottságból nem, hanem mert már 1490-ben elhalálozott. Hasonló okból nem ismerte a másik embert sem.”

Eszerint ez a problematika kifejezetten a XX. század elején lett nyilvánvalóvá.

Ennek elfogadása mellett mégis érdemes legalább megemlíteni az emberiség gyerekkorából azokat a csírákat, amelyek kétségkívül nem azonosak a modern kori problematikával, de hát a gyerekekben is látsens módon, lehetőségként benne vannak a felnőtt ember majdani képességei. Az ókori görög filozófia igen sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Arisztotelész az egyén és a közösség viszonyaira utalva írta (a *Metafizikában*): „Azoknak, akik egymással gondolatközösséget akarnak, meg kell egymást érteniük, mert ha ez nem jön létre, hogyan lehetne köztük gondolatközösség?”

Platón, a *Lakoma (Szümposzion)* című Szókratész, Apollodórosz, Arisztophanész és mások beszélgetnek. A dialógus talán legszebb részlete az, amikor felelevenítik az androgün mítoszt, amelyben a két emberi nem megjelenik. (Az antik hiedelem szerint a férfi (androsz) és a nő (güner) mellett létezett a mindkettejüket egyesítő androgün nem is.) Zeus kettévágta az emberi ősegyeséget, ezzel megteremtve a férfi és a nőt, az egyik- és „másik ember” modelljét.

Xenophanész az istent közelebről meg nem határozott módon „a dolgokban benne levőnek” tekintette. Így létezett az egyikben a fölséges másik.

Hérakleitosz az istent úgy határozta meg, mint az ellentétpárok összességét, ez azt jelenti, hogy mind a béke, mind a háború is isteni, azaz minden ellentétpár isteni, mindent áthat az irányító, egységesítő alkotóerő. Szerinte A jó és a kívánatos dolgok csak akkor lehetségesek, ha ismerjük az ellentéteiket. Nem létezik helyes a helytelen nélkül, az egyik ember a másik ember (!) nélkül. Elvei szerint minden ellentétpár egységet alkot. De különböző párok is összefüggésben állhatnak egymással: „Az összefogottak egészek és nem egészek: Van összetartó és széttartó, összehangolt és össze-hangolatlan, az összesből (származó) és az egyből (származó) összes. Következtetése: Nem énrám, hanem a Logoszra hallgatva bölcs dolog egyetérteni azzal, hogy minden dolog egy. Filozófiájában minden dologban azonos módon jelen van mindkét ellentét (élő - holt, éber

- alvó, ifjú - öreg, stb.) ugyanazon dolog különböző aspektusai ellentétes leírásokat tesznek lehetővé („Az út felfele és lefele ugyanaz”).

Plutarkhosz a görög és római múlt uralkodóinak, hadvezéreiről és államférfiairól írta a nagy népszerűséget szerzett „Párhuzamos életrajzok” („Bioi paralléloi”) könyvét, amely egy görög és egy római személyiség életrajzát tartalmazza. Az összehasonítás alapja jellemük hasonló vagy ellentétes volta, illetve a sorsukban mutatkozó azonos mozzanatok. Az egyik és a másik ember nála a közvetlen párhuzamba állítás szintjén jelenik meg. Az Európán kívüli filozófiákat is nézve igen figyelemre méltó a keleti világvallások tanítása. S ha már az „út” szó bajjött, magát kínálja a taoizmus gondolatvilága.

A Tao filozófiájában a lét megismerhetetlen transzcendens állapotból jött létre. Ez maga a mindenség egysége, amelyben minden különbözőség szétválasztatlan. Az őseredeti egység létrehozza a jin és jang kettősségét. Ez a híres szimbólum egyszerre jelenti az egyik és a másik embert (nőt és férfit), eget és földet, minden kiegészítő kettősség modelljét. Ebből a dualizmusból jön létre az életlehelet (csi), amely a két erő harmóniáját eredményezi. A tao, minden létező élőlény forrása, tápláló áramlásával alakítja és tökéletesíti őket. Ezzel kialakul a változásnak kitett sokféleség, amely ellentétek lehetőségeit hordozza magában. A jó-rossz, nehéz-könnyű, igaz-hamis, fenn-lenn, előbbi és korábbi, feltételezik egymást. Innen ered az a tanítás, hogy az emberi eszmények, például az erények is csak akkor létezhetnek, ha velük szembenálló ellentétek keletkeznek. A jó és rossz mint ellentétpár fogalmának taoista értelmezésében a bölcs megérti a jó és a rossz valóságát, míg

az ostoba a jó és a rossz fogalmára összpontosít. A bölcs tudja, hogy bármilyen jelenlegi gonoszt hamarosan egy új jó vált fel, míg az ostoba örök igyekezetével gyümölcstelenül próbálja a gonoszt kiirtani.

Fogalmilag a taoisták minden kettősség kölcsönös függőségében hisznek. Amikor valaki valamit jónak nevez, automatikusan teremt egy „rossz”-at is, mert minden fogalom szükségszerűen valamilyen szemponton alapszik. Ha egy fogalomnak csupán egyetlen szempontja lenne, a fogalom maga értelmetlenné válna. Az emberi test alapvetően jin jellegű, a csi pedig jang természetű, amely a testtel találkozással létre az élet harmóniáját, az egészséges test és lélek egységét, a jó közérzetet.

Érdeemes megemlíteni a magyar észjárással kapcsolatosan a taoista passzivitást. A wu wei speciálisan kínai fogalom, a „nemcselekvés” és a belső aktivitás harmóniája, amelyet öntudatlanul, szenvedélytől mentesen, feltűnés nélkül, a természet működésével összhangban kell gyakorolni. Az igazi üdvösség érdekében lemondással érdemes élni, és gyermekként átadni magunkat a tao áramlásának. A cselekvés mellőzéséhez nincs szükségünk előzetes tudásra, akaraterőre, sőt észre és értelemre sem, hanem elegendő, ha szabadon engedjük szellemünket, amelyet a tao átjárva misztikus intuitív bölcsességgel hat át. Oktalan cselekvésünkkel csak megzavarjuk a mindent átszövő és mindenütt ható áramlást, amely így hamis képet alkot számunkra a világról. A bölcs cselekvése tehát a cselekvés elvetése. (Karácsony okkal írta a magyar és egyetemes észjárásról: passzivitás a legnagyobb aktivitás).

A legnagyobb kultúrák sorában megkerülhetetlen a kereszténység, amely sokszor és sokféle értelemben mutatja fel az egyik és a másik ember viszonyulásait. Pál apos-

tol két levelében is hangsúllyal buzdítja a közösségeket: „ölsétek magatokra az új embert!” (Ef. 4,24; Kol. 3,10) Jézus úgy lép fel, mint az új Mózes, aki meghirdeti az új üdvrend tökéletes törvényét. A keresztény teológia (és ikonográfia) Jézust egyúttal az új Ádámként mutatja be. A másik ember [...] Az Újszövetség a boldogságmondások után (Mt 5,3-12) hat antitézispárban írja le az új üdvrend útját, ahol az egyik (a régi) ember modelljével szembenáll a másik (az új) ember, aki Őt követi. (Mt 5,21-48). Mindegyik antitézispár azzal indít, hogy „hallottátok, hogy ezt mondták a régieknek...”. Utána pedig Jézus szavai jönnek: „én viszont azt mondom nektek...” amelyek kiegészítik, vagy felülírják az addigi parancsot.

Jézus átformáló nézete újszerű magartatás-viszony kialakítására ösztönöz. (Mt 5,38-42) Azt a jogi szemléletű büntető törvényt, amelyik a „szemet szemért, fogat fogért” elvet vallja az egyenlő büntetés elvére építve, Jézus elutasítja, és új utat mutat a megtorlással szemben. Hogyha valakit megütnek jobb arcon, annak tartasuk oda másik arcunkat is. Ez szokatlan, ez abszurd, ez lehetetlen. Valóban az. Viszont Jézus nem szavai szó szerint vételet kéri, hanem arra kér, hogy ne álljunk ellent a gonosznak, hogyha bántalmazás ér valakit. (Lám, itt együtt van a gonosz erőszakkal üldözését elutasító taoista elv, a társaslény, az embertárs, és a (majd később hangsúlyt kapó) felebarát elve – és az emberi lét alapfeltétele, a szeretet-elv).

Nincs mód a tudománytörténet témánkat érintő részletes áttekintésére, de példaként kiragadva megemlíthető Galilei érvelése, amely a klasszikus dialógus formát használja (erre még visszatérünk) a bizonyításainak bemutatására, s ezzel a párbeszéd formával eleve az egyik és

a másik ember hasonló, vagy különböző észjárására, gondolati viszonyulásaira, megértésére utal.

Az újkor és a legújabb kor rátekintése a „másik ember” problematikájára a tudományok változásaival, a modern diszciplínák előzményeivel, s kialakulásával függ össze. A jelentősen megváltozott filozófiára, történelemtudományra, teológiára, néprajzra és a frissen született szociológiára, pszichológiára, közgazdaságra, kommunikációelméletre érdemes gondolnunk. Lexikoni tömörséggel, röviden ismerjük meg az újak jellemzőit:

A *szociológia* a társadalomtudományok közé született új akadémiai tudomány. A mögötte álló elveknek ugyanakkor hosszú időre visszanyúló történelme van, eredete az általános emberi tudásból és filozófiából származik. A szociológia tudománya a modernitás kihívására adott elméleti válaszként a 19. század elején kezdett kialakulni. A szociológusok úgy gondolták, nem elég megérteni, mi tart össze társadalmi csoportokat, de ellenszert is kell találni a társadalmi széthullásra. A „szociológia” kifejezést Auguste Comte alkotta 1838-ban a latin *socius* (társ, társaság) és a görög *logosz* (tudomány, ismeret) szavakból. Comte úgy gondolta, hogy egyesíti az emberiség összes tudását, beleértve a történelmet, pszichológiát és a közgazdaságtant. Eredetileg a „társadalomfizika” elnevezést szerette volna használni, de miután elképzelése a 19. században általános törekvés volt és mások is elkezdtek használni ezt a kifejezést, önálló fogalmat alkotott. A szociológia kifejezést először alkalmazó könyvet, Herbert Spencer írta. Fő művében, a Szintetikus filozófiában leírta, hogy a filozófia az összes rész tudomány alapja (etika, biológia, pszichológia és szociológia). Úgy gondolta, hogy

minden emberi társadalom átmegegy egy evolucionális fejlődési szakaszon, amelynek során szervezett anyagba rendeződik, primitív hordából strukturált, komplex és differenciált társadalom alakul ki.

A „másik ember” problematikájába beleütközve a társadalomtudományi gondolkodás is átment a fejlődés több fokozatú szintjein. A szimpla helyzet-leírások után, a mikro és makro elemzések időszaka, a más diszciplínákkal való szimbiózis, majd a funkcionista, strukturalista, később a mennyiségi és minőségi elemzések és szintézisek kora váltotta egymást. Durkheim, Marx, Mead, Max Weber, Habermas, Tönnies, W. Benjamin, Pareto, Horkheimer, Adorno, Talcott Parsons, C. Lévi-Strauss, P. Bourdieu és felsorolhatatlanul sok euroamerikai (köztük magyar) kollégájuk azonban legtöbbször az egyén és az ösztársadalmi erők viszonyait vizsgálta. Az elmúlt évszázad termékeként megjelenő többemű tudományos interdiszciplínák a sokféle megközelítés látásmódjával együtt a sokféle viszonyulás elemzését is elmélyítették. A szociológia, pszichológia, néprajz kereszteződéséből létrejött antropológia sokat tett a „másik ember” viszonyainak feltárásáért. A szociológia új ága, a „szimbolikus interakcionista” szemlélet is arra koncentrált, hogyan értik meg egymást az emberek.

A *pszichológia* is hatalmas történeti múltra visszatekintő modern tudománya szintén a XIX. és a XX. század terméke volt. A modern lélektani tudomány kezdeteinél nem kerülhető meg Wilhelm Wundt neve (1879), akinek elveit közvetlenül hatottak Karácsony Sándorra, aki jórészt elfogadta, másrészt meghaladta Wundt elméletét. Freud, Pavlov, John B. Watson, E. Tolman, Skinner, Szondi, C. G. Jung, Brunner, Piaget, Ferenczi Sán-

dor, Aaronson, Moreno, Erikson, Frankl, Fromm, és a mai kortárs lélektani iskolák valóban rákényszerültek arra, hogy viszony szemléletben kutassanak, s hogy a „másik ember”-t tegyék vizsgálódásuk középpontjába. Az individuum elemzése és a társaslélet megfigyelése között elismerésre méltó eredményei voltak azoknak a tipológiáknak, amelyekben (miként az ókori Theophrasztosz) az egyik embert a lelki inverzeként leírható másik emberrel, ellentétpárjával együtt vizsgálták. Ilyen volt a C.G. Jung alapján, később Briggs és Myers által finomított és modernizált elmélet a maga négydimenziós állapotterével, ahol a kettős szembenállás szerint kutatták az introvertált/extrovertált, érzékelő/intuitív, érző/gondolkodó, megítélő/észlelő ellentétpárok lelki tulajdonságait. A szociálpszichológia kialakulása törvényszerű szakmai fejlődés eredménye. A társaslélektan (amely testvére lehetne a szociálpszichológiának) viszont nem foglalkozik a tömeglélektannal, hanem kifejezetten a közösségi lét napi kapcsolati feszültségeit, oldódásait tanulmányozza, s ülteti át azonnal az alkalmazott tudományok területére – így például a nyelvtudományba, s a neveléstudományba is. Az utóbbinál érdemes fölidézni Karácsony meghatározását, amely szerint a nevelés számára a társaslélektan: filozófia propeudeutika is egyúttal.

A lélektan jelenlegi irányzataiból érdemes megemlíteni a (nem teljesen problémamentes) transzperszonális pszichológiát. A lélektudománynak ez az új szemlélete a spirituális élmények elfogadásának és interakcionális feldolgozásának az elvén alapul. A svájci C.G. Jung alkalmazta először ezt a kifejezést, ami számára a „személyen túli” tapasztalatot jelentette. (Ide is illeszthető lenne egy József Atti-

la verssor – „én túllépek e máj kocsmán, az értelemig, s tovább...”.) A materiálisan megtapasztalható valóságon túli valóság létének, s életünkre való hatásának (transzcendencia) elismeréséről van szó. De ez csak az egyik eleme az irányzatnak. Mivel ezt leginkább a lelki gyógyításban alkalmazzák, a transzperszonális pszichológia „egyik embere” a terapeuta, a „másik ember” a páciens. Kettejük párbeszéde érinti az identitás világnézeti oldalát, gyökereit. Ez a lélektani irányzat eredetileg az 1960-as évek Amerikájából indult útjára. Azért nevezik „negyedik erő”-nek, mivel tovább lépett az eddig létező három fő pszichológiai irányzaton (pszichoanalízis, behaviorizmus és a humanisztikus pszichológia). Előnye, hogy mindig a másik ember (páciens) szintjén fellépő igények szerint avatkozik be a folyamatokba, használja az intuíciónak meglátásait. Vagyis a transzperszonális szemléletű terapeuta a hagyományos terápiás módszerek alkalmazása mellett foglalkozik a páciens spirituális élményvilágával is, ha annak problémája ezzel összefügg. Ilyen igény leggyakrabban rákos, daganatos betegeknel, súlyos gyásszal küzdők esetében, spirituális kríziseknel (ecclesiogén betegségek), valamint kiégési szindrómásoknál és krónikus szorongóknál fordul elő. Előnye még a keleti és nyugati spirituális gyógyítás tapasztalatainak együttes alkalmazása. A hátránya, kockázata ugyanez – amennyiben a divatos szinkretista, kevert világnézet-pótlékok felé lép és gyakorlatában használni próbálja az ezotéria ködös, veszélyes eszköztárát is. Ez a pszichoterápia jelenleg éppen a világnézeti, filozófiai megújulás és/vagy csapdahelyzet határán áll. A szó paraszthajszálra, határvonalra utaló, nem-szakmai, népi jelentésében – ez is borderline eset. Alapos elemzése várat magára.

A pszichológia és a teológia határterületén megkerülhetetlen szóba hozni Viktor Frankl pszichiáter munkásságát, a logoterápiát és az egzisztenciaanalízist. Frankl az „És mégis mondj igent az életre” című könyvében a koncentrációs táborban fogolyként megélt tapasztalatait írja le, ideértve a „szellemi tudattalan” képzetét, s azt a pszichoterápiát, amely mindenfajta létezésben, még a leghitványabbban is, azt az értelmet keresi, mely okot ad a továbbéléshez. A a posztfreudizmustól indult, de azt szemléletében messze meghaladó Erich Fromm szintén a lélektani-szociológiai, antropológiai megoldások híveként hozta létre gyakorlatias életművét. Axiomatikus közlései a tízparancsolatra visszavezetett önfogadás, énszeretet szükségéről a másik ember vonatkozásában („Szeresd felebarátodat, mint Tenmagadat”) mára beleépültek minden műveltségére adó képző intézmény alap-stúdiumaiba, Fromm megállapításai (a társas akarat lelki relációiról, a szeretetről, szabadságról, társadalmi viszonyulásról) csodálatosan egybeesnek Karácsony társaslélektani rendszerének állításaival.

3. A DIALÓGUS – MINT A MÁSIK EMBER MEGISMERÉSÉNEK EGYIK FELTÉTELE

Kortárs tudományként a kommunikációelmélet és a modern nyelvtudomány par excellence képes a karácsonyi szemlélet alkalmazására. Mindkét diszciplína megújulása onnan indult, ahonnan Karácsony Sándor is merítette nyelvészeti tudásának alapjait. Ferdinand de Saussure genfi egyetemi műhelye formálta meg a nyelv és a beszéd (langue et parole) új felfogását, a generatív grammatika elméletét és a kommunikációelmélet elveit. A két, egymással érintkező tudomány (a később hozzájuk

kapcsolódó szemiotikával, matematikai nyelvészettel, nyelv- filozófiával, a szocio- és pszicholingvisztikával, informatikával) együtt használja a dialógus természetét, viszonyrendszerét. Témánkkal kapcsolatban ezért idézzük a dialógus főbb elveit. Karácsony a beszélgető közösséget és a dialógust a megértés alapfeltételének tartotta. Ahogy Kontra György írta Karácsony monográfiájában: „Egy közösség akkor él, ha tagjai beszélgetnek egymással. A társaság akkor eleven, ha a felek kicserélik gondolataikat, társalognak, szóval tartják egymást. Ha valaki egyedül van, normális körülmények között hallgat, éppúgy, mintha például egy árokszobában néhány idegen ember csoportos magányban várja, hogy rákerüljön a sor, de ha ismerek valakit ebben az együttesben, tüstént megindul a beszélgetés. Beszélgetünk. Én is mondok valamit, te is”.

Karácsonynál a dia-logosz visszavezethető a Logosz világegyetembeli létközlésére és az arra adott emberi válaszra. „A jelrendszerben Én beszélek Veled itt és most, hogy megérts. A jel jelentése *én vagy nem én, beszélek, vagy nem beszélek, vagy nem én beszélek, vagy nem én nem-beszélek*. Én itt vagyok, vagy nem itt vagyok, vagy nem én vagyok itt, vagy nem-itt. *Most beszélek vagy nem-most nem-beszélek, vagy most nem-beszélek*. De akár Én, akár nem Én, mindkét esetben az Ember, vagy nem Ember, hanem a világ az Ember körül, tehát mégis *az Ember az univerzumban*. És akár beszélek, akár valami egyéb, mindig az Élet, a Lét. És akár itt, akár ott, telítetten, egyetemesen az Univerzumban. És akár most, akár nem-most, folytonosan sub specie aeternitatis. Tehát a jel, az egyetlen jelentés csak akkor lehet i g a z, ha egyetemes jelentés, vagyis: szép”.

A „bölc, a szép, az igaz, a jó és a szent” persze az Isten jelzői, attributumai, és itt

most az is a fontos észrevétel, hogy ebben a közegben (az Univerzumban) az emberi közlés a léttel, étellel, világgal egyenértékűen szól. Alig merjük kimondani (Karácsony sem írja így le), de arra a következtetésre juthatunk – ezt Henri Boulad fejt ki tanulmányaiban – hogy az ember beszéde akkor igaz, ha úgy beszél, ahogy az Isten. Ekként viszont maga is az Isten részévé válik. Mindörökké. Sub specie aeternitatis. Viszonyulásunk a másik emberhez transzcendens és illetéknépp hasonló az Isten hozzánk való viszonyulásához.

A kiváló erdélyi egyetemi tanárnő, tanácsos szerző Orbán Gyöngyi tanulmányában hozzásegít minket a dialógus fogalmának megtisztításához. Gondolatmenetében felismerhető a másik ember szerepe, mellérendeléses helyzete. Érvelése elején finom distinkcióval különbözteti meg a vitát a párbeszédtől:

- „A *vita nem dialógus*, hanem inkább *monológ*: egy beszélő alany megnyilatkozása; ennek a beszélő alannak az a célja, hogy gondolatait megfelelő nyelvi formába öntse és – ha kell, másokkal szemben – érvényesítse. A *dialógus* mindig két vagy több beszélő alany interaktusa, akik egymás megértésére és önmaguk megértésére törekednek. A *vita* olyan kommunikációs helyzet, amelyben a felek egyfajta *hierarchikus viszony* kialakítására és annak minél egyértelműbbé tételére törekednek. Eredeti *szembenállásuk* tehát alá-fölérendeltségi viszonyra alakul át, amelyben a partnerek egyike (a „győző”) az érvelés szubjektumaként, másika viszont (a „vesztés”) a meggyőzés „tárgyaként” viselkedik. A *dialógusban* ezzel szemben senki sem degradálódik „tárggyá”, ugyanis a benne résztvevők egy *közösséget* alkotnak, épp a *dialógus* által; viszonyuk tehát *mellérendelő, együttműködési viszony*. A *monológ*

„tett-értéke”: a beszélő szubjektum *hatalmának érvényesítése* a nyelv eszközeivel. A *dialógus* eredményeképpen a felek gazdagabbak lesznek, mint amilyenek azelőtt voltak; ezért mondja Gadamer, hogy a *dialógus*: a *létben való gyarapodás*.

Az igazi dialógusban tehát a megértésre való törekvés nemcsak a fogalmakba foglalható, illetve a nyelvtanilag dekódolható információkra irányul, hanem – ezen túlmenően, sőt elsősorban – erre a hallgatólagosan áramló, a *dialógus* folyamatában teremtődő értelemre. Ennélfogva a sikeres beszélgetéshez nem pusztán „kódismeret” szükséges, hanem a beleérző képességünk, emberismeretünk működése is. E felismerés megrendíti a hagyományos kommunikációmélet egyik fontos „tartó-oszlopát”: a közös kód tételezését. A dialógust éppen az teszi szükségessé, hogy soha nincs olyan „közös kulcs”, amely a másik ember megnyilatkozását egyértelműen hozzáférhetővé tehetné számunkra, illetve, amellyel félreértésmentesen közölni tudnók embertársainkkal azt, amit mondani akarunk. Az igazi, eleven beszélgetésben a partnerek épp arra törekednek, hogy megtalálják a másik ember „kódját”, illetve, hogy segítsenek a partnerüknek a saját mondandójuk „helyes” értelmezésében. Más szóval, az igazi *dialógus* nem más, mint a partnerek együttműködése a közös kód kimunkálásában, vagy, Gadamerrel szólva: minden *dialógus* megteremti a saját nyelvét.

Kollégája, Veress Károly továbbviszi a dialógus kifejtését, újrafogalmazza Karácsony elveit:

„A párbeszéd viszonystruktúrájában formálódó közöttségben mutatkozik meg leginkább a párbeszédes megnyilatkozás és az emberi kommunikáció mélyebb összefüggése. A párbeszédben ténylegessé

válík a kommunikációban kibontakozó közösségi érzés átélése, a kommunikáció útján épülő közösségben való benneélés. A „kommunikáció” kifejezés latin szótöve, a „communis” = „közös”, „általános” a „communio” kifejezéssel is rokon. Ez utóbbi jelentése „közösség”, de nem egyszerűen a kollektivitás, vagyis a valamihez való hozzátartozás, az e körüli összetartozás értelmében, hanem a valamiben való részvétel és az abból való részesülés értelmében. (...) A *communio* összetartó ereje tehát nem annyira a közös érdekekben, mint inkább a résztvevő együttcselekvésben, aktivitásban rejlik. Ezért a *communio létalkotó* közösség, amely ahelyett, hogy alárendelné vagy magába olvasztaná a résztvevőt, létében erősíti őt meg. A párbeszédben kibontakozó kommunikáció ilyen létépítő, közösségteremtő erővé válík az ember életében, az emberi létezés fenntartójaként és éltetőjeként működik – mondja Veress és érveit megidézi Buber:

„A párbeszéd az *interszubjektivitás* szférájában zajlik, amelyben az Én a Másikat önmagához tartozóként érzi és észleli. A kommunikatív cselekvési szituációban az Én mindig a Másikkal együtt és egymást alkotó módon van jelen. Az Én valós kommunikatív létezése az Én-feltárás és az Én-alkotás folyamata a Másik részvételével. „Az ember a Te által lesz Én-né” – írja Buber”.

Majd folytatja. „A párbeszéd alapuló kommunikatív szituáció tehát meghaladja az Én, a Másik és az Igazság hagyományos dologi széttagoltságát. Mivel a dialogikus cselekvés nem egy eleve létező igazság dologi értelemben vett megragadása, hanem az igazságnak éppen a beszélgetés folyamatában való alkotó előállítás, az objektív kérdés is más megvilágításba helyeződik általa. Az objektívítás, ha-

gyomános értelmében, a személyesség kizárását és a dolgra való maximális öszszpontositást követeli meg; ezáltal az Én és a dolog merev szembeállításán alapul. Ahhoz, hogy igazán objektív lehessen, úgy kell a dolognál lennem, hogy minél kevésbé legyek közben önmagamnál. A dolognál levésem állapota egyúttal az önmagamon kívül levésem állapota is. Ezzel szemben a párbeszédes szituációban éppen a Másikkal való együttműködésben kibontakoztatott énteljesség nyitja meg az utat a dolog teljessége felé. Csakis egy, a Másik felé nyitott, s e nyitottságában önmaga teljességét birtokoló és építő Én válhat ténylegesen nyitottá a dolog teljessége felé, és válhat ennek résztvevő építőjévé s egyszersmind befogadjává. A nyitottság struktúrájában válik lehetővé az egymást kiegészítő nézőpontok együttes érvényesülése, itt rajzolódik ki a teljesség horizontja. A tényleges emberi nyelv voltaképpen nem is lehet más, mint közös nyelv. Az emberi nyelv éppen a párbeszédet kiiktató elidegenítő, eldologiasító, instrumentalizáló viszonyok között veszíti el a közös jellegét, s ezáltal tulajdonképpeni önmagát, és minden autentikus beszédhelyzetben – amely értelemszerűen csakis párbeszéd lehet – természetes módon vissza is nyeri azt”.

Lehmann Miklós pedig ír ír ugyanerről egy tanulmányában: - „A dialógus a párbeszédben álló feleket oly módon köti össze, hogy a felek *egymás felé fordulnak* - így nem csupán a dialógus tárgya lesz hangsúlyos, hanem egymás személye is, miközben (ideális esetben) az oktató által közvetett eszközökkel irányított kétirányú és kétoldalú folyamat alakul ki.” (A személyes tudás átadása)

Felmerül persze, hogy a mai sietős, mobiltelefonálás világra érvényesek-e a

nyelvészet szép, filozófikus megállapításai. Karácsony András, a Westel cég munkatársa erre reagált: „A mobiltelefon elterjedése kérdésessé teszi a privátszféra hagyományos értelmét. Ezt a személyes vagy intimszférát - ami tabu a környezet, a nyilvánosság számára - az újkori politikai kultúrában az emberi jogok védelme alá helyezték. A mobiltelefon viszont a folyamatos elérhetőséget biztosítja. A privát és a nyilvános közötti határ, éppúgy mint a szabadidő-munkaidő határa elasztikusává vált. A jövő egyik fontos kérdése: ebben a helyzetben miként viszonyulunk a szabadsághoz, s a szabadságot védő jogokhoz.” (Karácsony András, Westel)

4. „A PROFESSZOR-TANÍTVÁNY TÁRSASLELKI VISZONYA”

Miklóssy Endre fontos megállapításait már idéztük a „Másik ember keresése” című könyve kapcsán. Témánkat gazdagító fontos megállapítását itt is érdemes észrevenni. „A negyvenes évek közepére ért meg Karácsonyban az a felismerés, hogy az az észjárás, melynek a mellérendelés a sajátossága, gyógyszer lehet az ész trónfosztásával szemben”. Nincs „általában, hanem csak itt és most egy konkrét helyzet van. De ez, éppen egyedi volta miatt, egyúttal határtalan és végsőleg felfoghatatlan. Nem következik a tegnapiból”. „A kauzalitás az antecedens és a consequens csupán szűk sávjában érvényes” – idézi Kontra György, a mai fizika filozófiai tanulságaira is hivatkozva. Nincs olyan metarendszer a valóság fölött, ami lehetővé tenné a konkrét helyzet értelmezésének a megtakarítását. Így értendő, hogy magyar világnézet, a szó „Weltanschauung értelmében nincsen”. A magyar nem „kívülről nézi a világot, hanem” benne él. „Csak most. Egyetlenegyszer. És soha többé”. – mondja Hamvas Béla is.

Maga a „másik ember” is ebből a világból származik. Korábbi képe az egyik ember énközponti szempontjából nézett és elképzelt szubjektív-komplikált kép. Csak objektíve és csak primitíven vehetem tudomásul a másik embert. Transcendens a másik ember, mert szerepénél fogva jel, jelkép, tett, juss, hit, üdvösség kulcsa hozza származott át, megfejthetetlené, csak valószínűvé vált, ami idáig megfejtett és bizonyos volt, tőle függővé relativálódott minden: megértés, siker, szabadság, függetlenség, szentség. Mellérendeléses a másik ember tételes állítása, mert mióta részt kér a társas vonatkozásokból, csak egyik a másikhoz képest, tehát csupán vele, miatta és reá nézve lehetséges nyelv, művészet, társadalom, jog, vallás. Karácsony alapján ezt a problémát azzal világíthatjuk meg, hogy az Én az embernek csak *egy része*, oppozícióban van a nem-Énnel. (Vagyis azzal, ami bennünk van, de nem az Én.) Ezt írja Karácsony a helyzetről: 'A nem-Én irtózatossal áll azon az Énen, aki a nem-Én tudomásulvétele nélkül, azt nemlétezőnek véelve akarja magát kifejtetni. Ázsia bosszúja ez Európán. Ő ráér – az objektív szemlélet az időtlenben él.'

A megoldáshoz azt kell látnunk, hogy a nem-Én diszpozicionális természetű, és megalkotható belőle a Másik Ember. Pontosabban *éppen ez a feladat*. Az ember egy ösvény, folytonos átmenet, mondja Nietzsche Zarathustrája, amelyen a Másik Ember paradigmája szerint az embertárhoz kell eljutnunk.

Karácsony így kapcsolódik a dialogikus gondolkodók sorához. (Barth, Buber, Ebner, Rosenzweig, Tábor Béla), és a nyelvbölcsölete így válik teológiává. A jelzett ösvény csak a nyelven keresztül járható, és hangsúlyozott precedens-nélkülisége

rányit a Csodák Birodalmára. Ez a világ nem éntőlem függ – de éntőlem függ az, hogy nyitok-e *kaput* rá. A Másik Ember tehát radikálisan véget vet az Én elszigeteltségének, és a létezését egyszersmind *feladattá* alakítja.”

Karinthy talán legremekebb versében a másik ember igénye, szükséglete, szemlélete forrong.

„Nem mondhatom el senkinek/ Elmondom hát mindenkinek./

Próbáltam súgni, szájon és fülön,/ Mindnyájatoknak, egyenként, külön/

A titkot, ami úgyis egyremegy/ S amit nem tudhat más, csak egy meg egy./

A titkot, amiért egykor titokban/ Világrajöttem vérben és mocsokban./

A szót, a titkot, a piciny csodát,/Hogy megkeressem azt a másikat/

S fülébe súgjam: add tovább.”/ (Karinthy Frigyes: Előszó)

A humorista pedig mindezt kiegészíti a másik ember ostobaságának helyzetkomikumával: 15 éves házasság után jött egy pár a pszichológushoz. Miután a pszichológus megkérdezte őket, hogy mi a gond, a nő egy hosszadalmas, szenvedélyes és szívet tépő listát zokogott el a szakembernek az elmúlt 15 év összes létező problémájáról. Csak mondta, mondta: elhanyagolás, bensőségeség hiánya, üresség, szeretethiány, stb.... stb. A szakember, miután végighallgatta a listát, felállt, körbejárta az íróasztalát, majd egy hatalmas szenvedélyes csókkal magához ölelte az asszonyt. A nő elhallgatott, s mint akit elkábítottak, szótlánul leült. A pszichológus a férjhez fordult és így szólt:

„Látja, erre van szüksége a feleségének, hetente legalább háromszor! Meg tudja tenni?” A férj gondolkodott egy kicsit, majd válaszolt: „Nos, el tudom hozni ön-

höz hétfőnként és szerdánként, de péntekenként horgászni megyek”.

Komolyra fordítva a szót. A gyógyuláshoz, a vásárhoz, a megértéshez, az élethez is társaslény mivoltunk szükségeltetik. A másik emberre való figyelem minden pedagógia előfeltétele. Tanulva Karácsony elméletéből, olyan tanárokat és olyan iskolákat kellene összegereblyézni, ahol az odajáró diákok és szülők egyaránt azt mondják: - Ez jó. Egyik jobb, mint a másik. Bizonyára csak azért nem tudtuk ezt eddig létrehozni, mert nem tudtuk melyik az egyik, s melyik a másik.

ÖSSZEFOGLALÓ

Deme Tamás „A másik ember felfedezése a neveléstudományban tanulmánya - egy nevelésfilozófiai (és lélektani) összegzés. A XX. század legkiválóbb magyar pedagógus-tudósa, Karácsony Sándor szerint a „másik ember” tudomásulvétele a nevelés előfeltétele. Tanulságos ez a kifejezés, hiszen a pedagógiában szinte máig az individuális szemléletek voltak hangsúlyosak. Volt, amikor a tanuló személye, volt, amikor a nevelő szerepe, máskor meg a tankönyv, avagy a tanterv volt fontos. A „másik ember” figyelmének középpontjába állító nevelés a társas lelki viszonyokra alapoz. Az „embertárs” fogalma jelen van minden empatikus, szolidáris megközelítésben. A tanulmány megidéz Platón, Arisztotelész, Pál apostol, Martin Buber, Karl Barth, Durkheim, Mead, Max Weber, Habermas, Tönnies, W. Benjamin, Pareto, Horkheimer, Adorno, Talcott Parsons, C. Lévi-Strauss, Pierre Bourdieu és Rogers elveit. A keresztény pedagógia a „másik ember” értékének felfedezésével és en-

nek tudományos kifejtésével lett igazán modern. A jézusi tanítás közösségi, egyetemes és modern. A katolikus nevelés „homo christianus” magatartása is ezért koncentrálna a „másik emberre” és társas viszonyainkra.

SUMMARY

Study of Tamás Deme: Discovery of the other man in the education science is a philosophical and psychological summary. According to Sándor Karácsony - the most considerable Hungarian pedagogical scientist - the acceptance of the notion of “other man” is the **precondition** of the education. This concept is very strong, because almost till nowadays the individual theories were in focus. Sometimes the person of the student, sometimes the role of the teacher was important, and sometimes the manual or the curriculum were preferred. The education which concentrates on the “other man” is based on the relationships among people. The concept of the “fellow being” (social partner) is present in all true pedagogical approach. The study evokes the principles of Platón, Arisztotelész, Pál apostol, Martin Buber, Karl Barth, Durkheim, Mead, Max Weber, Habermas, Tönnies, W. Benjamin, Pareto, Horkheimer, Adorno, Talcott Parsons, C. Lévi-Strauss, Pierre Bourdieu and Rogers. The Christian pedagogy became really modern by the discovery of the values of the „other man” and by the scientific phrasing of it. The education of Jesus is communal, universal and modern. It is that is why the behaviour of Christian education concentrates on the “other man” and on our social relationships.